Petar Vuković

Typologie moderního jazykového managementu

Jazykový management v nejširším slova smyslu se týká všech zásahů uživatelů do jazyka, kterým mluví, nezávisle na tom, zda jsou uvědomělé či ne a zda se opírají o určitou jazykovou teorii a prestižní instituci nebo ne. V užším smyslu, v němž tento název používají Jernudd a Neustupný (1987), jde o zvláštní teorii řešení jazykových problémů, kterou oba jazykovědci vyvíjejí od 80. let minulého století. Tato konkrétní forma aplikované lingvistiky však také zabírá poměrně širokou oblast. Patří do ní uvědomělá činnost, jíž lze vést na různých úrovních (stát, místní samospráva, vzdělávací systém, jednotlivé kulturní, hospodářské a politické instituce, na úrovni jednotlivců atd.), přičemž se za jazykové problémy považují všechny interakční potíže, spojené nejen s komunikační, ale také se symbolickou a s dalšími jazykovými funkcemi. I když se jedná především o jednojazyčnou komunikaci, není to jediná oblast, v níž se teorie jazykového managementu uplatnila. Nahlédnutí, která nabízí, pomohla totiž vyřešit i četné problémy v rámci kontaktní lingvistiky, osvojování mateřského a cizího jazyka aj. (srov. Neustupný 2002).

V této přednášce se však k jazykovému managementu přistupuje ještě úžeji: jde nám především o soustavné zásahy do spisovného jazyka, tj. do polyfunkčního jazykového kódu určeného pro veřejnou komunikaci mezi příslušníky jedné jazykové komunity. Tyto zásahy jsou ve větší nebo menší míře organizovány a mají institucní podporu, nebo alespoň počítají s tím, že v budoucnosti nabudou organizované podoby a že je důležité instituce podpoří. Na takové pojetí jazykového managementu v této přednášce upozorňuje částečně i atribut „moderní“ v jejím názvu. Spisovné jazyky v podobě, v jaké je známe dnes, jsou totiž poměrně mladým jevem a jejich vznik souvisí s obdobím hospodářské a politické

modernizace, v němž se formovaly moderní národy. Svou hlavní částí probíhal tento proces v Evropě během 19. století.

Podle známého modelu, který navrhl Gellner (1983), moderní národy vznikly na přechodu od zemědělské k průmyslové společnosti a byly důsledkem hospodářské a kulturní transformace dotud nevídaných rozměrů. Zatímco za feudalismu materiální blahobyt spočíval především na zděděných výsadách, v kapitalismu závisí více na schopnostech a znalostech jednotlivce než na jeho stavovském původu. Kvůli tomu se postupně stále více zdůrazňuje organizovaný přenos standardizovaných vědomostí a kulturních vzorců do širších společenských vrstev. Tento proces postupně propojuje celou společnost, což u jejich členů vyvolává a podporuje vznik pocitu příslušnosti k národnímu celku. To všechno by však nebylo možné bez společného spisovného jazyka, jenž se nyní poprvé v dějinách, místo aby byl určen pouze úzké gramotné vrstvě, snaží zahrnout celkové obyvatelstvo určitého území. Přejímá k tomu i nové funkce, jejichž vznik doprovází dynamický společenský rozvoj. Vznik moderních národů a vývoj moderních polyfunkčních spisovných jazyků jsou tedy těsně spojené procesy.

V západoevropských společnostech, pro něž je příznačná politická kontinuita centralistických monarchií nebo alespoň kulturní kontinuita vlivných tradic, existovala i jazyková kontinuita, a tak spisovný jazyk, který dosud používali pouze příslušnicí vyšších společenských vrstev, za nových podmínek nabývá nových funkcí a z exkluzivního kódu úzkého okruhu mluvčích postupně přerůstá ve společný jazyk celé národní komunity. V jiných částech Evropy však spisovný jazyk a kánon národní kultury teprve vznikají, buď na základě nějaké starší jazykové a literární tradice, nebo úplně od začátku (srov. Hroch 1968, Smith 1988, Kłoskowska 2005). V obou případech se do popředí dostává ta forma jazykového managementu, jíž se v této přednášce věnujeme, a sice uvědomělé a soustavné zásahy do jazyka určeného pro vzájemnou veřejnou komunikaci všech příslušníků jedné jazykové (a národní) komunity.

Přestože byly pokusy koncipovat jazykový management na objektivních a vědeckých východiscích (např. jazykové plánování v USA v *60. letech, ale také Pražská škola ve 30. letech minulého století*), stále více odborníků zdůrazňuje, že je to sotva možné, protože jde o činnost, která je ve svém jádru především politická. Předpokládá totiž střet hodnotových postojů a zájmů jednotlivých aktérů, přičemž zpravidla „vítězí" ti jednotlivci nebo skupiny, za nimiž stojí nějaká podoba politické moci. Řešení jazykových problémů je proto vždy spojeno s řešením problémů společenských a komunikačních, z nichž jazykové pouze vyrůstají. Realistický jazykový management přitom vychází z přesvědčení, že ne všechny takové problémy je možné vyřešit, ale že řešení pro značnou část přesto lze najít (srov. Neustupný 2002). V oblasti moderního jazykového managementu ve smyslu, ve kterém k němu přistupujeme v této přednášce, je možné vyčlenit tři hlavní komplexy společenských a komunikačních problémů, s nimiž se mluvčí daného jazyka a tvůrci jazykové politiky setkávají. Na jejich základě lze definovat i tři obecné typy moderního jazykového managementu, jež bychom mohli nazvat delimitační, funkční a inkluzivní jazykový management.

Delimitační jazykový management odpovídá na potřebu vymezit jazykovou komunitu a do popředí se dostává především v souvislosti s mladými spisovnými jazyky. Jeho základní cíl – určit a udržet jasné jazykové hranice – se nejčastěji spojuje s „purismem", tedy se snahou vyčistit domácí jazyk od cizojazyčných prvků, a to především skutečných nebo domnělých výpůjček z těch jazyků, jejichž mluvčí se kvůli své aktuální nebo někdejší politické moci a společenské prestiži pociťují jako hrozba. Hranice se však vytyčují také na domácí půdě, v první řadě upřednostňováním těch jazykových prostředků, které symbolizují kulturní tradici, s níž se chceme identifikovat; nářečí, o nichž věříme, že v národní kultuře mají zvláštní místo; ale také společenských skupin, o kterých si myslíme, že na utváření spisovného jazyka mají mít klíčový vliv. Poněkud zastaralý, ale přece jen velice informativní přehled období

ve vývoji spisovné češtiny, v němž dominoval delimitační jazykový management, přináší Jiří Haller (2007).

Funkční jazykový management se plně projevuje ve stabilních jazykových komunitách, které se etablovaly jednak vůči sousedům jednak v očích vlastních příslušníků. Názor, že je vlastní spisovný jazyk ohrožen jazyky cizími již není dominantní, protože se na něm vede veřejná komunikace v míře, která zajišťuje jeho spontánní udržování. S tím souvisí i skutečnost, že se jasně vykrystalizovala společenská skupina považovaná obecně za nositele spisovného jazyka. Odmítají se proto „libovolná" kriteria pro jazykový management z minulé fáze a hledají se „objektivní", jež by zajistila vývoj jazyka jako prostředku schopného kvalitně odpovídat na komunikační potřeby svých mluvčích ve všech situacích, ve kterých ho používají. V dějinách spisovné češtiny tento typ jazykového managementu nejlépe představují jazykovědci Pražského lingvistického kroužku (Havránek a Weingardt, 1932). I když jejich hlavní zásada – odmítání tradičních vzorů jazykové správnosti a „objektivní" vyvozování jazykové normy ze skutečné jazykové praxe – byla míněna jako univerzální směrnice jazykového managementu, stále častěji se setkáváme s názorem, že byla dobově a kontextuálně podmíněna (např. Daneš 1979, Starý 1995).

Inkluzivní jazykový management vzniká v komunitách, které dosáhly nejen jazykové stability, ale i vysokého stupně společenské zralosti. Politické elity, ale i široká veřejnost sdílejí v takových komunitách přesvědčení, že většina v demokraciích sice vládne, má ale současně povinnost chránit menšinové skupiny před jakoukoli skutečnou nebo symbolickou diskriminací. Podobná přesvědčení se šíří i do oblasti aplikované lingvistky, kde jsou spojena s poznatky, že se do jazykové struktury často vepisují předsudky většiny společnosti nebo její nejvlivnější části a že se tyto předsudky takto díky jazyku naturalizují a stávají zdánlivě neproblematickými. Pro inkluzivní jazykový management jsou příznačné postoje známé pod hlavičkou „politická správnost", tedy především sna-

ha prosadit ve veřejné komunikaci ty jazykové prostředky, které nejsou urážlivé pro menšinové nebo jiným způsobem neprivilegované společenské skupiny (např. ženy, národnostní a sexuální menšiny, postižení lidé atd.). Takovým způsobem si většina začíná uvědomovat dílčí perspektivy menšin a jejich partikulární zkušenost se i prostřednictvím jazyka integruje do společné kultury celé jazykové komunity. V českém kontextu v souvislosti s tímto typem jazykového managementu jsou zajímavé především diskuse o genderově neutrálním jazyku (srov. např. Valdrová 1997).

Tři vyjmenované typy jazykového managementu se liší vzhledem ke společenským cílům, kterým slouží a vzhledem k jazykovým prostředkům, na něž se primárně soustřeďují. Vyvíjejí se v konkrétních jazykových komunitách obyčejně v pořadí, ve kterém byly představeny, nepřestávají však řídit alespoň část jazykově intervenční praxe ani tehdy, kdy se do popředí jednoznačně dostává rozvojově mladší typ. I v současné době se nejen v české společnosti vyskytují všechny tři jako odpovědi na různé potřeby: vyzdvihnout nebo přehodnotit vnější a vnitřní hranice vlastního jazyka a jazykového společenství; rozvinout možnosti vlastního jazyka vyjádřit všechno, co potřebujeme, a to způsobem, jakým chceme; integrovat do kultury vlastního jazykového společenství i specifické zkušenosti jeho menšinových a neprivilegovaných segmentů. Ačkoli jsou občas slyšet hlasy proti organizovaným zásahům do jazyka (např. Hall 1950, Cvrček 2009), jazykový management je činnost, která se většině mluvčích zdá nezbytnou, dokonce i tehdy, když nesouhlasí s některou z jeho konkrétních podob. Proto se mi zdá užitečnější přijmout ho jako důležitou součást společenského života jazykové a národní komunity, ale ve stejnou dobu mít na paměti, že v jeho pozadí jsou vždy motivy, které nejsou čistě jazykové, ale patří širšímu kulturnímu, společenskému a politickému kontextu.

Literatura:

Cvrček, V.: Začarovaný kruh: jak načase zmírnit českou obsesi správností a nechat jazyk jeho přirozenému vývoji. *Respekt* 13, 2009, s. 65–66.

Daneš, F.: Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci. In: Kuchař, J. et al. (eds): *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti.* Praha: Academia, 1979, s. 79–91.

Gellner, E.: *Nations and nationalism.* Oxford: Blackwell Publishing, 1983.

Hall, R. A.: *Leave your language alone!* Ithaca, N.Y.: Linguistica, 1950.

Haller, J.: Spisovný jazyk český. In: *Dar jazyka: deset statí o češtině.* Praha: Hermann & synové, 2007.

Havránek, B.; Weingardt, M. (eds): *Spisovná čeština a jazyková kultura.* Praha: Melantrich, 1932.

Hroch, M.: *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas: eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der Patriotischen Gruppen.* Praha: Univesita Karlova, 1968.

Jernudd, B. H.; Neustupný, J. V.: Language planning: for whom?. In: Laforge, L. (ed): *Proceedings of the International Colloquum on Language Planning.* Quèbec: Les Preses de l'Université Laval, 1987, s. 69–84.

Kłoskowska, A.: *Kultury narodowe u korzeni.* Warszawa: PWN, 2005.

Neustupný, J. V.: Sociolingvistika a jazykový management, *Sociologický časopis* 38, 2002, s. 429–442.

Smith, A.: *The ethnic origins of nations.* Oxford: Basil Blackwell, 1988.

Starý, Z.: *Ve jménu funkce a intervence.* Praha: Karolinum, 1995.

Valdrová, J.: K české genderové lingvistice. *Naše řeč* 80, 1997, s. 87–91.